

**MATĚJ BÍLÝ
MARIÁN LÓŽI
JAKUB ŠLOUF**

**NERVOVÁ VLÁKNA
DIKTATURY**

**REGIONÁLNÍ ELITY A KOMUNIKACE
UVNITŘ KSČ V LETECH 1945-1956**

Nervová vlákna diktatury

Regionální elity a komunikace
uvnitř KSČ v letech 1945-1956

Matěj Bílý
Marián Lóži
Jakub Šlouf

Recenzovali: PhDr. Jiří Křest'án, CSc.
PhDr. JUDr. Jakub Rákosník, Ph.D.

Vydaly
Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum
Ovocný trh 560/5, 116 36 Praha 1

Ústav pro studium totalitních režimů
Siwecova 2, 130 00 Praha 3

Redakce Marie Bernardová
Grafická úprava Jan Šerých
Sazba DTP Nakladatelství Karolinum
Vydání první

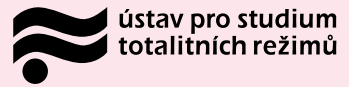
© Univerzita Karlova, 2019
© Ústav pro studium totalitních režimů, 2019

ISBN 978-80-246-4333-5 (Karolinum)
ISBN 978-80-88292-32-6 (Ústav pro studium totalitních režimů)
ISBN 978-80-246-4393-9 (pdf, Karolinum)
ISBN 978-80-88292-33-3 (pdf, Ústav pro studium totalitních režimů)

Univerzita Karlova
Nakladatelství Karolinum 2019

www.karolinum.cz
ebooks@karolinum.cz

Ústav pro studium totalitních
režimů 2019

www.ustrcr.cz

OBSAH

Úvod	7
<hr/>	
1945–1948	23
Rekonstrukce regionálních elit KSČ	
Regionální aspekty voleb v roce 1946	60
Významy února 1948 pro regionální aktéry KSČ	104
<hr/>	
1948–1953	127
Regionální elity KSČ v letech 1948–1953	130
Hledání nepřátel uvnitř KSČ	150
<hr/>	
1953–1956	171
Stabilizace regionálních elit KSČ v letech 1953–1956	174
Protesty členské základny KSČ proti měnové reformě v roce 1953	196
Debata o XX. sjezdu KSSS a proměny legitimizace diktatury KSČ	233
<hr/>	
Závěry	281
Seznam zkratk	289
Seznam použitých pramenů a literatury	291
Jmenný rejstřík	300

ÚVOD

Regionální historický výzkum poválečných dějin se v českém akademickém prostředí po dlouhou dobu netěšil příliš dobré pověsti. Byl často marginalizován, či dokonce úplně přehlížen. Příčiny tohoto jevu obecně spočívají v samotném zaměření regionálních studií na události mimo hlavní centra rozhodování a v jejich omezení na úzký – nevyhnutelně specifický, a tudíž nereprezentativní – prostor. Při regionálním bádání navíc není jednoduché čelit dvěma závažným problémům: Autoři jsou často v pokušení přejímat a reprodukovat závěry celostátní historiografie, čímž nezřídka dochází k chybnému uplatňování perspektivy mocenského ústředí v lokálním prostředí. Nebezpečná je rovněž tendence k příliš detailnímu popisu místních událostí bez schopnosti generovat obecněji platné závěry. Regionální studie se tak snadno mohou stát místo historické analýzy jakýmsi „lokálními kronikami“.

Izolace regionální historiografie od „hlavního“ akademického proudu však vycházela též z obecnějších podmínek fungování historické vědy. V 90. letech se autoři zaměřovali převážně na mocenská centra a vnímali komunistickou diktaturu jako striktně hierarchicky řízenou strukturu, proto nedokázali v plné míře využít potenciál regionálních dějin. Toto rozdělení odborné produkce pak bylo v následujících desetiletích paradoxně ještě posíleno pronikáním moderních metodologických trendů západní historické vědy. Důraz se totiž přenesl na konceptuální myšlení, a naopak zájem mladší generace historiků o zkoumání rozsáhlejších pramenných celků i jejich řemeslná schopnost opatřovat si informace o regionech poklesly. Jejich práce navíc mnohdy začaly být pro regionální historiky terminologicky obtížně srozumitelné. Další překážky komunikace mezi regionální a akademickou sférou historiografie spočívaly ve změnách provozu vědy. Rozšiřování grantového principu financování vědy od roku 1993 a zavedení nových standardů hodnocení vědeckých výsledků v roce 2002 totiž vytlačila tradiční nositele výzkumu v regionech (archivy a muzea) z dosahu finančních zdrojů a jejich periodika odřízla od příspěvků autorů z akademického prostředí. Dialog akademické sféry s regiony tak výrazně ochabl.

Výše naznačené omezení vlivu regionálního výzkumu má pro vývoj české historické vědy velmi neblahé důsledky. Blokuje totiž velký potenciální přínos, který regionální historiografie nabízí pro porozumění moderním česko-

slovenským dějinám. Patrné je to obzvláště u období třetí republiky a následné diktatury Komunistické strany Československa (KSČ). Zde historiografie psaná centrální optikou nedisponuje dostatkem nástrojů k hlubší analýze některých klíčových problémů. Mezi ně patří zejména sociální příčiny nastolení a stabilizace státně socialistického zřízení, personální a organizační zabezpečení výstavby řídicích struktur komunistické diktatury či vývoj komunikačních mechanismů mezi různými organizačními stupni strany a mezi různými společenskými skupinami. Všechna tato témata je možno efektivně zkoumat pouze prostřednictvím kombinace pramenů centrální a regionální povahy. Kvalitně provedené regionální analýzy mohou v tomto směru přinést důležité poznatky, či dokonce podnětně problematizovat některé nedostatečně podložené axiomy centrálního narativu. Regionální historiografie tudíž pro akademický proud vědy představuje nanejvýš potřebný korektiv.

Naše kniha se pokouší zacelit výše zmíněné mezery v současném poznání. Analyzuje vznik a stabilizaci diktatury KSČ v letech 1945–1956 v regionálně komparativní perspektivě. Zaměřuje se přitom zejména na dvě hlavní otázky. První z nich je problematika personálního zajištění výstavby celostátní organizační sítě KSČ, tedy formování regionálních stranických elit a vývoj jejich metod výkonu moci. Druhým z nich je komunikace mezi různými úrovněmi komunistické strany, zejména funkce stranické struktury jako platformy pro koordinaci zájmů různých segmentů společnosti. Výzkum se zaměřuje na střední a nižší patra stranické hierarchie, tedy na úroveň krajů a okresů a jejich vztahy s členskou základnou i vedením KSČ. Pokrývá období od konce druhé světové války do první fáze destalinizace v Československu, tedy léta 1945–1956.

TEORETICKÁ VÝCHODISKA

Z metodologického hlediska monografie nepracuje s tradiční představou striktně hierarchicky řízeného totalitního státu, ale inspirovala se konceptem „panství“ (Herrschaft), odvozeným od myšlenek německého sociologa Maxe Webera.¹ Na něj následně navázal německý historik a sociální antropolog Alf Lüdtke svým pojetím diktatury jako sociální praxe.² Oproti dřívějšímu statickému a jednosměrnému chápání moci tyto přístupy kladou důraz na interakci a dynamičnost vztahu mezi vládci a ovládanými – na proměny výkonu moci, která není jednou provždy definována, ale její povaha je neu-

1 Srov. WEBER, Max: *Autorita, etika a společnost. Pohled sociologa do dějin*. Praha, Mladá fronta 1997.

2 Srov. LÜDTKE, Alf: *Einleitung: Herrschaft als soziale Praxis*. In: TÝŽ (ed.): *Herrschaft als soziale Praxis. Historische und sozial-antropologische Studien*. Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 1991, s. 9–66.

stále komunikována v rámci úsilí aktérů prosazovat své zájmy a legitimizovat své postavení. Přes komunikativní povahu vztahu mezi ovládanými a ovládajícími však vyjednávací pozice obou stran nejsou rovnocenné.

Pojmu „legitimita“ z výše uvedených důvodů nepřikládáme žádný právní ani morálně nadčasový význam. Legitimizaci naopak označujeme proměnlivý proces, ve kterém se příslušníci stranických elit snažili ospravedlnit existenci stávajícího mocenského uspořádání. Tomuto konceptu odpovídá též užívaný význam pojmů „státně socialistický režim“ a „stalinismus“, které chápeme jako specifický druh modernizační a zaopatřující diktatury, v níž se záměry radikálně reformovat společnost organicky pojily s represivními praktikami.³ Skutečnost, že analyzujeme význam komunikativních praktik a sociální politiky pro stabilizaci panství KSČ, přitom neznamená, že přehlídíme souběžný důležitý vliv násilí a bezpečnostního aparátu. Pouze svoji pozornost zaměřujeme na jiné, dosud opomíjené aspekty tehdejší komplexní reality a klademe si nad nimi odlišné otázky.

Analýza vývoje složení regionálních privilegovaných vrstev KSČ se metodologicky opírá o soudobé teorie elit.⁴ Primární výběr zkoumaných osob je definován na administrativním principu, podle funkcí zastávaných v rámci stranické hierarchie. Tento přístup vychází z celkového zaměření práce, která usiluje o objasnění fungování organizační struktury KSČ v okresech a krajích. Pro výkon panství v celostátním měřítku byla úloha regionálních elit naprosto esenciální. Největšímu vlivu se zpočátku těšili předsedové okresních a krajských organizací, později politici (respektive vedoucí) tajemníci. V centru pozornosti monografie proto stojí zejména držitelé zmíněných funkcí.

Administrativní přístup bylo však nutno kombinovat s komplexnější analýzou sociálních a klientelistických sítí⁵, prováděnou na základě studia rozsáhlé pramenné dokumentace. Díky tomu bylo možno ve výzkumu zohlednit i ty jednotlivce, kteří sice uvnitř stranické hierarchie nezastávali nejvýznamnější funkce, ale přesto se těšili značnému neformálnímu vlivu a byli pro výkon panství v daném regionu nepostradatelní. Komplikací pro popis vývoje těchto funkčních stranických elit se bohužel ukázalo být nekompletní

3 Srov. JARAUSCH, Konrad (ed.): *Dictatorship as Experience: Towards a Socio-Cultural History of the GDR*. New York – Oxford, Oxford University Press 1999.

4 Pro přehledné zpracování vývoje teorie elit viz PAVKA, Marek: *Kádry rozhodují vše! Kádrová politika KSČ z hlediska teorie elit. (Prvních pět let komunistické vlády)*. Brno, Prius 2003, s. 19–24; PEČKA, Emanuel: *Sociologické teorie elity*. In: KOUTSKÁ, Ivana – SVÁTEK, František: *Politické elity v Československu 1918–1948*. Praha, ÚSD AV ČR 1994, s. 13–32.

5 Pojem klientelistická síť užíváme v této knize pro označení takových společenských sítí, které fungovaly na patronážním principu a svým členům poskytovaly politickou ochranu či ekonomické výhody. Srov. např. NAXERA, Vladimír: *Korupce v komunistickém režimu a v průběhu postkomunistické transformace: studie korupčních, klientelistických a patronážních jevů z prostředí Československa/České republiky*. Brno, Doplněk 2015.

dochování archivních pramenů, které se týká zejména dokumentů z proveniencie okresních organizací KSČ v letech 1945–1948.

Provedená analýza vývoje regionálních stranických elit je inovativní také v dalším směru. Dosavadní historiografie totiž toto téma zkoumala buď pouze na území jednoho regionu,⁶ nebo sice v celostátním měřítku, avšak výhradně prostřednictvím statistických nástrojů.⁷ Tato monografie oproti tomu pracuje s daty z dvanácti regionálních jednotek (čtyři kraje a osm okresů), což výrazně zvyšuje reprezentativnost jejích závěrů a zároveň zkoumá situaci v regionech kvalitativní, nikoliv pouze kvantitativní metodou. To nám umožnilo věnovat pozornost nejen základním biografickým údajům o sledovaných funkcionářích, ale také prosopografii a jejich pozicím v širších mocenských vztazích. Kniha se navíc neomezuje pouze na rozbor vývoje složení stranických elit, ale analyzuje též proměny způsobů, jež tyto osoby používaly při výkonu svých funkcí a při řešení mocenských konfliktů. Díky tomu umožňuje daleko lépe sledovat, jak se panství KSČ na regionální úrovni v různých obdobích realizovalo.

Regionálně komparativní hledisko přináší podobnou výhodu také ve směru druhého hlavního tématu knihy – vnitrostranické komunikace. Vývoj komunikační praxe totiž mohl být paralelně zkoumán v různých společenských podmínkách jednotlivých regionů, aniž by docházelo ke zbytečným generalizacím typickým pro individuální regionální studie či ke ztrátě specifického regionálního kontextu, běžné u výzkumů závislých na informačních zdrojích ústřední proveniencie. V tomto směru se kniha výrazně liší od dosavadní literatury, která se při výzkumu interakcí různých stupňů stranické struktury omezovala výhradně na území jednotlivých regionů.⁸

Při takto široce pojaté regionální komparaci, která opět operuje s totožnými dvanácti územními jednotkami, nebylo možné studovat komunikační praxi a komunikativní praktiky v jejich každodenní podobě kontinuálně den po dni v rámci celého sledovaného období let 1945–1956. Bylo naopak třeba soustředit pozornost na dostatečně významné události, které vyvolaly obecnou diskusi zasahující do všech regionů, a mohly se tedy stát základem srovnání. Z toho důvodu jsme se zaměřili na takové situace, které přinesly zásadní změny do vnitřního života komunistické strany a do mechanismů nastolování a stabilizace jejího panství. Podle tohoto klíče jsme k detailní

6 Srov. ŠLOUF, Jakub: *Podvedená strana. Zrod masového komunistického hnutí na Plzeňsku, jeho disciplinace, centralizace a byrokratizace (1945–1948)*. Plzeň, Západočeská univerzita 2016.

7 Srov. MAŇÁK, Jiří: *Komunisté na pochodu k moci. Vývoj početnosti a struktury KSČ v období 1945–1948*. Praha, ÚSD AV ČR 1995; TÝŽ: *Proměny strany a moci II. Početnost a složení volených funkcionářských sborů KSČ 1948–1968*. Praha, ÚSD AV ČR 1998; TÝŽ: *Proměny strany moci III. Početnost a složení pracovníků stranického aparátu KSČ 1948–1968*. Praha, ÚSD AV ČR 1999.

8 Srov. KAŠKA, Václav: *Neukáznění a neangažovaní. Disciplinace členů Komunistické strany Československa v letech 1948–1952*. Praha – Brno, ÚSTR – Conditio Humana 2014.

analýze vnitrostranických diskusí vybrali následujících pět témat: první poválečné parlamentní volby v květnu 1946, monopolizaci moci KSČ v únoru 1948, hledání „vnitřních nepřátel“ v KSČ na přelomu let 1950/1951, měnovou reformu v červnu 1953 a projev sovětského vůdce Nikity Sergejeviče Chruščova na XX. sjezdu KSSS v únoru 1956.

Účelem výzkumu přitom nebyl popis samotného průběhu těchto událostí, ale analýza jejich dopadů na další podobu panství KSČ. Jednotlivé kapitoly se proto zabývají zejména komunikační funkcí stranické organizační struktury. Zkoumají, jakým způsobem mezi sebou vedla dialog různá patra stranické hierarchie od vysoce postavených představitelů KSČ, přes nižší funkcionáře, až po řadové členy a sympatizanty. Zároveň je pozornost věnována tomu, jakými prostředky a s jakými výsledky se pokoušely různé společenské skupiny a klientelistické sítě prosazovat své zájmy skrze stranické platformy.

Přednost zvoleného postupu spočívá v tom, že všechny zkoumané situace vyvolávaly velice silné reakce různých stranických aktérů, a tudíž vedly ke vzniku dostatečně podrobného pramenného materiálu vhodného pro detailní analýzu vnitrostranických diskusí. Bylo však zároveň nutno zajistit, aby výzkum nebyl nepřiměřeně redukován na „velké události“. Z toho důvodu jsme všechny sledované diskuse studovali v širším kontextu delších dějinných úseků, většinou v řádu několika měsíců, které zahrnovaly jak vlastní výjimečnou událost, tak také předchozí a následující období běžného stranického provozu. Kniha si tedy klade za cíl analyzovat dlouhodobější procesy a obecnější vývoj komunikační praxe.

Velká pozornost byla věnována výběru vhodných územních jednotek. Jak již bylo zmíněno výše, dosavadní historiografický výzkum se povětšinou omezoval na jeden region, ať už okres či kraj. Jednalo se tedy o výzkum postrádající potřebnou reprezentativnost k tomu, aby nabídl vlastní, z celostátní historiografie neodvozený, avšak zároveň obecně platný výklad. Z toho důvodu jsme zvolili regionálně komparativní metodu s větším množstvím zkoumaných územních jednotek. Zároveň však jedním z hlavních předmětů našeho zájmu byla komunikace mezi různými patry stranické organizační struktury. Proto jsme se zaměřili na sledování dvou různých úrovní a k analýze jsme vybrali čtyři krajské a osm okresních organizací KSČ, přičemž v každém ze zkoumaných krajů byly vždy studovány dva jeho podřízené okresy. Tím jsme si připravili vhodné podmínky jak pro postižení územní (horizontální) diferenciací analyzovaných procesů, tak pro zachycení interakcí jednotlivých (vertikálních) stupňů stranické hierarchie. Z hlediska počtu sledovaných regionálních jednotek i jejich systematického výběru tudíž kniha přesahuje obvyklou praxi.

Je třeba upozornit, že dvanáct územních jednotek tvoří jen malou výšeč celkového množství všech krajských a okresních organizací KSČ. Připomeňme v tomto směru, že po reformě veřejné správy na počátku roku 1949 exis-

tovalo v českých zemích celkem 13 krajů a 187 správních celků s postavením okresu.⁹ Stranická struktura přitom od roku 1945 kopírovala územní členění státu (nejprve volební kaje a správní okresy, posléze správní kraje a správní okresy). Při zvolené kvalitativní metodě výzkumu však nebylo možno studovat všechny regiony, proto jsme museli sestavit dostatečně reprezentativní vzorek. Monografie tento problém řeší prostřednictvím konstrukce typů. Na základě kritérií, která zahrnovala geografickou polohu, hospodářskou strukturu, národnostní a náboženskou skladbu populace a historicko-politické faktory, byly vybrány ty krajské a okresní organizace KSČ, jež reprezentují všechny základní typy regionů českých zemí. Tento postup vycházel z hypotézy, že regiony s podobnými obecnými charakteristikami se budou vyznačovat srovnatelnými procesy a vývojem. Pochopitelně nebylo možné vyhnout se určité generalizaci, ale během samotného výzkumu se tato premisa nejednou ukázala jako platná.

Základním kritériem výběru krajských organizací KSČ bylo zastoupení jak celků situovaných v blízkosti centra (Praha), tak ležících ve větší vzdálenosti od ústředí (Plzeň, Olomouc, Ostrava). Za nutné jsme považovali rovněž proporcionální rozložení českých (Praha, Plzeň), moravských (Olomouc) a moravskoslezských (Ostrava) oblastí. Zároveň jsme přihlíželi též k důležitému poválečnému legitimizačnímu faktoru osvobození, a proto jsme zahrnuli do analýzy jak území kontrolované na jaře 1945 převážně armádou USA (Plzeň), tak sovětskou armádou (Praha, Olomouc a Ostrava). Ještě detailnější pozornost byla věnována volbě vhodných okresních organizací KSČ. Odsun německého obyvatelstva a jeho postupné nahrazování novými osídlenci vytvářely značně specifické podmínky v pohraničních oblastech, proto byly do výzkumu zařazeny jak ryze vnitrozemské okresy (Kolín, Prostějov, Příbram), tak také okresy pohraniční (Český Těšín, Jeseník, Tachov). Obyvatelstvo některých z těchto okresů se vyrovnávalo s dědictvím silné německé menšiny (Jeseník, Tachov), jiné okresy se vyznačovaly naopak početnou polskou minoritou (Český Těšín). Do výzkumu jsme zahrnuli městská sídla s průmyslovou výrobou (Plzeň, Ostrava), venkovské okresy s převažující zemědělskou produkcí (Jeseník, Tachov) i smíšené oblasti (Kolín). Zohledněny byly také regiony se silným společenským postavením katolické církve (kraj Olomouc, okres Příbram). Situaci komplikovala značně proměnlivá podoba územního členění komunistické strany. Výběr se proto musel omezit na ty krajské a okresní organizace, které existovaly kontinuálně po celé sledované období let 1945–1956. Respektovat bylo třeba též požadavek co nejkompletnějšího dochování archivních pramenů a uspořádanosti příslušných archivních fondů.

9 Zákon o krajském zřízení ze dne 21. 12. 1948, č. 280/1948 Sb.; Vládní nařízení o územní organizaci okresů v českých zemích ze dne 18. 1. 1948, č. 3/1949 Sb.

Tabulka č. 1: Vybrané krajské a okresní organizace KSČ

kraj	okres	geografická poloha	hospodářská struktura	národnostní skladba populace
Praha	Kolín	vnitrozemí	smíšená	česká
	Příbram	vnitrozemí	průmyslová	česká
Plzeň	Plzeň město	vnitrozemí	průmyslová	česká
	Tachov	pohraničí	zemědělská	německá menšina
Olomouc	Jeseník	pohraničí	zemědělská	německá menšina
	Prostějov	vnitrozemí	průmyslová	česká
Ostrava	Český Těšín	pohraničí	průmyslová	polská menšina
	Ostrava město	vnitrozemí	průmyslová	česká

Projekt upřednostnil komplexnější pohled na vývoj komunistické strany v českých zemích před povrchnějším studiem zahrnujícím celé území Československa. Toto rozhodnutí bylo učiněno s ohledem na výrazně nižší množství dochovaných pramenů ve slovenských regionech, kde mnohdy absentují veškeré dokumenty z provenience okresních výborů strany z let 1945–1948 i kádrové a disciplinární spisy, pro analýzu elit nepostradatelné. Česká a slovenská část analýzy by z toho důvodu byly založeny na pramenném základě rozdílného typu, což by výrazně snižovalo výpovědní hodnotu jejich vzájemného srovnání. Společenské a politické podmínky na Slovensku byly navíc v období třetí republiky natolik odlišné, že slovenské okresy nemohly ve výběru plně zastoupit české regiony obdobných typů. Výzkum by proto musel být rozšířen hned o několik slovenských krajů, aby byly jeho výsledky reprezentativní. Takové řešení bohužel značně překračovalo možnosti našeho výzkumného projektu. V budoucnu by však bylo nesporně přínosné, pokud by podobně koncipovaná analýza, byť založená na mírně odlišném pramenném základě, vznikla též pro území Slovenska. Přinesla by jistě podklady pro podnětné srovnání.

ARCHIVNÍ DOKUMENTY A DOSAVADNÍ STAV POZNÁNÍ

Při analýze vývoje regionálních elit i vnitrostranické komunikace jsme vycházeli z rozsáhlého studia archivních pramenů. Základním zdrojem pro nás byly dokumenty z provenience příslušných krajských a okresních výborů KSČ, v případě Plzně a Ostravy městských výborů KSČ v postavení stranického okresu. Písemnosti tohoto typu jsou uloženy v archivech zemské, oblastní, okresní a městské působnosti. Názvy konkrétních fondů a jejich umístění jsou uvedeny v seznamu na konci knihy. Z těchto stranických regionálních pramenů byly pro účely našeho výzkumu nejvýznamnější

zejména řady protokolů ze zasedání volených orgánů strany okresní i krajské úrovně – konkrétně šlo o zápisy z konferencí, z plenárních zasedání výborů a ze schůzí předsednictev. Tyto protokoly poskytují badateli základní přehled o vývoji vnitrostranických diskusí a formování komunistické politiky ve sledovaných regionech. Důležitá byla rovněž agenda stranického aparátu, z níž se však zpravidla nedochovaly dokumenty okresní provenience, proto se výzkum v tomto směru opíral převážně o písemnosti krajských sekretariátů. Ty jsou ovšem mimořádně cenné zejména z toho důvodu, že vedle zápisů ze zasedání sekretariátu zahrnují v některých případech též kádrové a disciplinární spisy umožňující rozkrývat širší kontext vnitrostranických sporů. Navíc krajské sekretariáty produkovaly specializované podkladové materiály k jednotlivým vnitrostranickým kampaním, prověrkám a diskusím. Všechny tyto druhy dokumentů zároveň poskytují množství důležitých biografických informací o jednotlivých aktérech.

Vedle stranických materiálů regionální povahy výzkum využíval též řadu archivních fondů z provenience různých oddělení sekretariátu ÚV KSČ. Pro analýzu politiky stranického ústředí vůči regionům jsou ve sledovaném období důležité zejména písemnosti Oddělení stranických orgánů ÚV KSČ, Organizačního oddělení ÚV KSČ, I. oddělení ÚV KSČ, Organizačního sekretariátu ÚV KSČ, Generálního sekretariátu ÚV KSČ a Kanceláře prvního tajemníka ÚV KSČ Antonína Novotného. V těchto fondech se nachází hlášení o vývoji situace ve sledovaných krajích a okresech, která byla do ústředí zasílána jak samotnými příslušníky regionálních elit, tak také instruktory a informátory centra. Agenda navíc zahrnuje záznamy o kádrových změnách a o způsobech řešení vážnějších vnitrostranických konfliktů. Jde tedy o nanejvýš důležité dokumenty, které doplňují a korigují písemnosti regionálního původu o pohled z vnějších perspektiv.

Vedlejšími zdroji informací byly také fondy jiných původců než KSČ, zejména materiály uložené v Archivu bezpečnostních složek a v Archivu Poslanecké sněmovny. Oba tyto zdroje byly využívány především pro analýzu složení a metod práce regionálních stranických elit. Výzkum naopak pouze okrajově reflektoval dokumenty z provenience národních výborů i akčních výborů Národní fronty, v tomto směru jsme se omezili jen na dílčí sondy. Soustavná analýza fungování regionálních orgánů veřejné správy by sice nepochybně poskytla řadu důležitých informací o výkonu panství KSČ, značně by však překračovala a rozměňovala hlavní témata projektu, tedy stranické elity a vnitrostranickou komunikaci.

Přestože tato monografie vychází převážně z primárního archivního výzkumu, hojně těží též z celkového horizontu současného poznání poválečného vývoje Československa. Historiografie v prvním desetiletí po listopadu 1989 přednostně zaměřila svoji pozornost na politické a bezpečnostní aspekty nastolení panství KSČ a na represivní mechanismy státně socialistického

režimu. V jejím výkladu dominovala optika mocenského centra. Odborný diskurs v tomto období výrazně ovlivňovaly faktograficky nesmírně přínosné a informované práce někdejšího exilového historika Karla Kaplana, které položily základ pro další výzkum.¹⁰ V posledních zhruba patnácti letech pak do české historiografie začaly pronikat také soudobé koncepty západních sociálních věd, přejímané zejména z výzkumu obou německých diktatur. Dosa- vadní pozitivistické východisko tak bylo doplněno o široké portfolio nových teoretických přístupů, například o pohledy sociálních¹¹ a kulturních dějin.¹² Jak jsme již naznačili, zároveň bylo výrazně revidováno také samotné pojetí moci, které již dnes mnohdy bývá analyzováno spíše jako vzájemné pouto mezi ovládajícím a ovládaným než jako jednosměrný vztah závislosti.¹³ Takový úhel pohledu umožnil studovat též modernizační ambice komunistických aktivistů a zaopatřovací aspekty státně socialistických režimů.¹⁴ Otevřel se tak prostor pro analýzu sofistikovanějších (sociálních a konzumních) forem stabilizace a legitimizace komunistických diktatur.¹⁵

V tomto kontextu se rovněž vyvíjela literatura zaměřená na dějiny samotné KSČ. Základní syntetickou prací o tomto tématu představuje kniha francouzského politologa Jacquesa Rupnika *Dějiny komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*, jež však bohužel zachycuje pouze období do roku 1948.¹⁶ Na moderní monografii zahrnující také období let 1948–1989 česká historiografie doposud čeká. Množství dílčích přípravných studií k tomuto účelu vznikalo v rámci dvou velkých grantových projektů Ústavu pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky. První z nich *KSČ a radikální socialismus v Československu 1918–1989* byl realizován v letech 2001–2005 pod vedením Zdeňka Kárníka. V letech 2008–2012 pak navazující projekt *Komunistická strana Československa a bolševismus* vedl Jiří Kocian. Oba projekty postupně vytvořily osm svazků sborníku *Bolševismus, komunismus a radikální*

10 Srov. KAPLAN, Karel: *Nekrvavá revoluce*. Praha, Mladá fronta 1993; TÝŽ: *Pět kapitol o únoru*. Brno, Doplněk 1997.

11 Srov. HEUMOS, Peter: „Vyrhňme si rukávy, než se kola zastaví!“ *Dělníci a státní socialismus v Československu 1945–1968*. Praha, ÚSD AV ČR, 2006; RÁKOSNÍK, Jakub: *Sovětizace sociálního státu. Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945–1960*. Praha, FF UK 2010.

12 Srov. ABRAMS, Bradley, F.: *The Struggle for the Soul of the Nation: Czech Culture and the Rise of Communism*. Oxford, Rowman and Littlefield 2004; BRENNER, Christiane: *Mezi Východem a Západem. České politické diskurzy 1945–1948*. Praha, Argo 2015.

13 Srov. LINDENBERGER, Thomas (ed.): *Herrschaft und Eigen-Sinn in der Diktatur. Studien zur Gesellschaftsgeschichte der DDR*. Köln - Weimar - Wien, Böhlau 1999; PULLMANN, Michael: *Konec experimentu: Přestavba a pád komunismu v Československu*. Praha, Scriptorium 2011.

14 Srov. JARAUSCH, Konrad (ed.): *Dictatorship as Experience: Towards a Socio-Cultural History of the GDR*. New York - Oxford, Oxford University Press 1999.

15 Srov. BLAIVE, Muriel: *Promarněná příležitost. Československo a rok 1956*. Praha, Prostor 2001, s. 302–308; McDERMOTT, Kevin: *Popular Resistance in Communist Czechoslovakia: The Plzeň Uprising, June 1953*. In: *Contemporary European History*, Volume 19, Issue 4 (2010), p. 287–307.

16 Srov. RUPNIK, Jacques: *Dějiny komunistické strany Československa. Od počátků do převzetí moci*. Praha, Academia 2002.

socialismus v Československu. Užitečnou přehledovou pomůcku pro badatele představuje rovněž *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992). Základní informace o ústředních orgánech a biografické údaje o vedoucích představitelích strany*, vydaný Národním archivem.¹⁷ Informační zdroje o stranických elitách ústřední úrovně výrazně rozšířil *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921–1989)*, vzniklý v Ústavu pro studium totalitních režimů.¹⁸

Následující tituly ovlivnily naši monografii přímým způsobem. Četné podněty bylo možno čerpat z originálního pojetí, které v 90. letech přinesl do studia KSČ historik Jiří Maňák svými statistickými analýzami o složení členské základny a funkcionářských sborů.¹⁹ Druhým zdrojem inspirace pak byla početná regionální historiografie. Zde jsme se mohli opřít o některé práce reformních historiků z konce 60. let.²⁰ V největší míře jsme však vycházeli ze studií mladších autorů, vzniklých vesměs v posledním desetiletí, které nevyužívají regionální kontext pouze k potvrzování centrálních narativů, ale kladou si na jejich základě vlastní komplexnější otázky. Průkopnickou prací se v tomto směru stala kniha *Neukáznění a neangažování*, v níž se historik Václav Kaška zabýval problematikou fungování KSČ na krajské a okresní úrovni v jihomoravském regionu.²¹ Vývoj regionálních elit a vnitrostranickou komunikaci v západních Čechách analyzovaly texty Jakuba Šloufa.²² Proměny fungování a legitimizace státně socialistické diktatury v severomoravském pohraničí sledoval Jaromír Mrňka.²³ Vztahy mezi pounorovou diktaturou a venkovskou populací v horním Polabí se zabýval Jiří Urban.²⁴ Francouzský historik Michel Christian provedl regionální komparaci KSČ a východoněmecké Sjednocené dělnické strany (SED).²⁵ Všechny výše uvedené práce společně zásadním způsobem změnilu podobu regionálně historického vý-

17 Srov. ŠTVERÁK, František: *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992). Základní informace o ústředních orgánech a biografické údaje o vedoucích představitelích strany*. Praha, Národní archiv 2018.

18 Srov. ANEV, Petr – BILÝ, Matěj (ed.): *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921–1989)*. Praha, Academia – ÚSTR 2018.

19 Srov. MAŇÁK, J.: *Komunisté na pochodu k moci*; TÝŽ: *Proměny strany a moci II*.

20 Srov. BIEBERLE, Josef: K politickým procesům. Olomoucký případ 1949–1950. In: *Slezský sborník* 88, č. 3 (1990), s. 167–182; BRABEC, Václav: Vztah KSČ a veřejnosti k politickým procesům na počátku padesátých let. *Revue dějin socialismu*, roč. 9, č. 3 (1968), s. 363–387.

21 Srov. KAŠKA, V.: *Neukáznění a neangažování*.

22 Srov. ŠLOUF, Jakub: *Spríznění měnou. Genealogie plzeňské revolty 1. června 1953*. Praha, FF UK 2016; ŠLOUF, J.: *Podvedená strana*.

23 Srov. MRŇKA, Jaromír: *Svéhlavá periferie. Každodennost diktatury KSČ na příkladu Šumperska a Zábřežska v letech 1945–1960*. ÚSTR, Praha 2015.

24 Srov. URBAN, Jiří: *Kolektivizace venkova v horním Polabí*. Praha, ÚSTR 2017.

25 Srov. CHRISTIAN, Michel: *Camarades ou apparatchiks? Les communistes en RDA et en Tchécoslovaquie (1945–1989)*. Paris, Presses universitaires de France 2016.

zkumu státně socialistické diktatury a připravily půdu pro systematictější koncipovaný rozsáhlejší regionálně-komparativní projekt.

STRUKTURA KNIHY

Vlastní jádro monografie je členěno do tří chronologicky řazených oddílů. První z nich popisuje vývoj od jara 1945 do podzimu 1948, tedy od konce druhé světové války do implementace doktríny o „zostřeném třídním boji“. KSČ v tomto období uplatňovala koncept politiky orientovaný na výstavbu masové členské základny, na otevřenost strany středním vrstvám a na zajištění mocenských pozic v rámci Národní fronty. Zároveň vybudovala stranickou organizační síť a aparát. Strana se díky tomu postupně centralizovala a byrokratizovala. Tento proces vyvolával odpor regionálních stranických klientelistických sítí i lokálních stranických komunit, zejména v tradičním dělnickém prostředí. První kapitola tohoto oddílu zkoumá proces formování a obměny komunistických regionálních elit, o které se výstavba strany opírala. Další dvě kapitoly popisují, jakým způsobem fungovala komunikace mezi různými organizačními stupni strany při dvou klíčových událostech – přípravě parlamentních voleb v květnu 1946 a transformaci společenského systému po únoru 1948.

Druhý oddíl je časově vymezen podzimem 1948 a březnem 1953, kdy úmrtí sovětského vůdce Josifa Stalina a prezidenta republiky Klementa Gottwalda rychle vedla k zásadní proměně politické linie. V období stalinismu se plně uplatnil mocenský monopol KSČ, která se ve srovnání s předchozí dobou mnohem výrazněji uchýlovala k administrativním a represivním prostředkům. Strana usilovala o revoluční přeměnu společnosti, k čemuž mobilizovala řadové členy i další segmenty populace. Silně se opírala o stranický aparát vybudovaný v předchozím období, který se však nadále vyznačoval odstředivými tendencemi a vnitřními pnutími. První kapitola oddílu se zabývá vývojem krajských a okresních elit, jež prošly rozsáhlou personální obměnou. Druhá kapitola se potom věnuje fenoménu hledání „nepřátel“ uvnitř KSČ na regionální úrovni na přelomu let 1950/1951. Sleduje, jak během tehdejších diskusí komunikovaly různé typy stranických aktérů.

Třetí z oddílů zachycuje období od března 1953 do června 1956. Charakterizoval jej pozvolný ústup od revolučního étosu směrem ke stabilnějšímu výkonu panství, který se viditelně projevil například v zastavení dosavadní nadměrné fluktuace regionálních elit. Docházelo také k proměně způsobu, jakým se KSČ pokoušela legitimizovat svůj mocenský monopol. Ubývalo nejkřiklavějších represí a sílila snaha posilovat funkčnost administrativního aparátu. Zároveň strana začala klást větší důraz na zajištění životní úrovně obyvatel. První z kapitol tohoto oddílu se věnuje problematice stabilizace

regionálních stranických elit. Druhá popisuje protesty členské základny KSČ proti měnové reformě v červnu 1953, které se staly jedním z hlavních podnětů k výše nastíněným změnám. Poslední z kapitol pak analyzuje vnitrostranickou diskusi o XX. sjezdu KSSS. Výklad je zakončen II. celostátní konferencí KSČ v červnu 1956, jež završila počáteční fázi zmíněné proměny legitimizačních narativů státně socialistické diktatury.

REGIONÁLNÍ FÓRA VNITROSTRANICKÉ KOMUNIKACE

Než přikročíme k analytickým částem knihy, bude účelné stručně představit hlavní vnitrostranická fóra, o nichž pojednávají všechny následující kapitoly. Pozornost přitom nebudeme věnovat ani tak oficiální podobě stranické struktury kodifikované stanovami,²⁶ ale zejména jejich neformálním funkcím.²⁷ Nejnižším stupněm struktury komunistické strany byla členská základna, sdružovaná na územním a zaměstnaneckém principu v místních a závodních organizacích. Bezprostředně po válce se tento stupeň stranické hierarchie vyznačoval širokou spontánní aktivitou, která však po roce 1948 postupně odezněla. Provoz základních organizací se tak stával závislým na dohledu příslušných okresních sekretariátů, který zajišťovali referenti a instruktoři zpravidla v počtu 100–300.

Vlastní organizační páteř KSČ v regionech tvořily zejména okresní a krajský stupeň stranické hierarchie. Oba sestávaly jednak z volených orgánů strany, jednak z profesionálního aparátu. Formálně nejvýše postaveným voleným fórem byly okresní a krajské konference. Konaly se většinou jednou do roka, v případě krajů strana později přešla k dvouletému intervalu. Měly slavnostní ráz, který výrazně limitoval jejich využitelnost pro systematictější vnitrostranickou diskusi. Delegáty na konference vysílaly nižší stranické složky, jejich složení proto mělo reprezentovat sociální a územní strukturu strany. Počet delegátů dosahoval zpravidla 400–1200. Na konferencích byli na základě návrhů podřízených stranických organizací a podle připomínek vyšších instancí voleni vedoucí regionální funkcionáři. Předně šlo o členy výboru, který byl oficiálně řídicím regionálním orgánem strany v období mezi konferencemi, dále pak o předsedu tohoto výboru a o vedoucího tajemníka, odpovědného za fungování stranického aparátu.

26 *Organizační řád Komunistické strany Československa*. Praha, ÚV KSČ 1946; *Stanovy Komunistické strany Československa. Schválené celostátní konferencí 18. prosince 1952*. Praha, ÚV KSČ 1952; *Stanovy Komunistické strany Československa. Přijaté celostátní konferencí KSČ dne 18. prosince 1952 a schválené včetně změn X. sjezdem KSČ dne 15. června 1954*. Praha, ÚV KSČ 1954.

27 KAPLAN, Karel: *Kronika komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský*. Brno, Barrister & Principal 2009, s. 216.

Výbory organizací byly podobně jako konference sestavovány s ohledem na reprezentativní úlohu. Zahrnovaly tudíž zástupce všech hlavních profesních skupin a podřízených územních jednotek. Zastoupeny bývaly též nejdůležitější regionální úřady, průmyslové podniky a organizace Národní fronty. Okresní i krajské výbory zpravidla čítaly několik desítek členů. Plenární zasedání se většinou konala jednou měsíčně. Díky tomu ani výbory nebyly příliš praktickým nástrojem k vedení soustavné diskuse či k utváření rozhodnutí. Velkou část oficiálních rozhodovacích pravomocí výborů proto v běžném stranickém provozu přejímala jejich předsednictva a vedení sekretariátů.

Schůze okresních a krajských předsednictev měly na rozdíl od plén výborů ryze pracovní ráz. Předsednictva se těšila postavení nejlivnějších volených regionálních grémií. Jejich členy byli zpravidla držitelé nejvýznamnějších funkcí ve veřejné i státní správě a vrcholní představitelé aparátu strany. Vesměs šlo o neinformovanější osoby, přesahující svým rozhledem a konejmi daný stupeň stranické struktury. Schůze se konaly zpravidla jednou týdně, ve vypjatých okamžicích i častěji. Nízký počet účastníků, kolem deseti osob, umožňoval tvůrčí diskusi. Předsednictva proto přijímala nejdůležitější rozhodnutí a na základě instrukcí nadřízeného orgánu formulovala hlavní rysy regionální politiky. Usnesení připravená předsednictvem pak plenární schůze výborů většinou bez podrobnějších debat pouze formálně schvalovaly. Zasedání výboru a předsednictva řídil předseda organizace, který zpočátku představoval nejlivnější stranický post v regionu. Postupně však význam této funkce upadal a v roce 1953 byla zrušena úplně. V roce 1953 došlo zároveň k přejmenování předsednictev na byra, aniž by to jakkoliv ovlivnilo jejich činnost nebo postavení.

Okresní stupeň volených orgánů se svým složením výrazně lišil od stupně krajského. V okresních grémiích, zejména na konferencích a v plénech výborů, totiž zasedal mnohem větší počet komunistů vykonávajících běžná občanská povolání. V důsledku toho okresní fóra představovala pomyslná rozhraní mezi kariérní a zájmovou složkou strany. V diskusích na okresní úrovni probíhala mnohostranná komunikace mezi zástupci jednotlivých sociálních skupin a docházelo zde ke koordinaci politiky KSČ v různých společenských prostředích. Oproti tomu podstatná část funkcionářů krajské úrovně tvořila zcela svébytnou společenskou kategorii kariérních politických aktivistů, v mnohem větší míře izolovanou od svých původních společenských zázemí. Na krajské úrovni proto na rozdíl od okresů probíhala uvnitř strany spíše koordinace činnosti územních jednotek než sociálních skupin.

Vedle volených orgánů strany byl v poválečné éře v regionech vybudován také profesionální aparát, rozčleněný do sítě okresních a krajských sekretariátů. Tyto sekretariáty byly původně pomocným technickým zázemím strany, rychle se však personálně rozšiřovaly, začaly vykonávat řadu

specializovaných agend a oproti voleným orgánům se jejich práce mnohem rychleji centralizovala. Ještě před únorem 1948 proto aparát postupně převzal velkou část rozhodovacích pravomocí nejen od plén výborů, ale i od jejich předsednictev. V čele sekretariátu stál politický tajemník, označovaný později titulem vedoucí tajemník. V jeho rukou se koncentrovala většina faktických řídicích kompetencí.

Výše nastíněná hierarchická struktura přitom po celé sledované období let 1945–1956 nebyla jen nástrojem vedení strany k prosazování jejích záměrů v regionech, ale sloužila také jako komunikační platforma mezi jednotlivými úrovněmi strany a mezi různými společenskými skupinami, z nichž se rekrutovala členská základna. Komunikační procesy nebyly tedy jednosměrné. Výrazem tohoto stavu byly četné vnitrostranické diskuse a konflikty. Situaci níže postavených složek strany v komunikaci s nadřízenými orgány značně usnadňovalo nedůsledné dodržování byrokratických mechanismů, jejichž funkci v řadě ohledů zastíňovaly neformální praktiky založené nikoli na služebních, ale na osobních vazbách.

Kniha pro lepší názornost obsahuje velké množství citátů historických dokumentů. Při jejich redakčním zpracování byly respektovány běžné zásady edic novověkých pramenů.²⁸ Texty citátů byly upraveny podle soudobých gramatických pravidel. To se týká zejména překlepů, pravopisných chyb a interpunkce. Zároveň byly všechny běžné zkratky rozvedeny, výjimku tvořily pouze v hlavním textu definované zkratky názvů institucí, vysokoškolské tituly a zkratky slova soudruh („s.“). Veškeré ostatní ediční zásahy byly označeny hranatými závorkami „[]“, vypuštěné pasáže navíc znakem „[...]“. Názvy archivních dokumentů v poznámkovém aparátu nebyly upravovány a jsou citovány v původním znění, rovněž psaní velkých a malých písmen v dokumentech bylo ponecháno v původní podobě, i když neodpovídá současné gramatické normě.

Za cenné podněty při koncipování této monografie bychom rádi vyjádřili dík historikovi Matěji Spurnému, jenž s námi obětavě konzultoval řadu metodologických otázek. Důležitou zpětnou vazbu a podporu nám také poskytl historik Michal Kopeček a naši kolegové z Ústavu pro studium totalitních režimů, zejména náměstek ředitele Ondřej Matějka a vedoucí obou oddělení, v rámci nichž byl projekt postupně realizován, Milan Bárta a Ondřej Vojtěchovský. Rádi bychom též poděkovali archivářům, kteří nám s nadstandardní ochotou usnadňovali výzkum a zpřístupňovali dokumenty. Jde především o Františka Štveráka z Národního archivu, Jana Edla ze Státního okresního archivu v Tachově, Jiřího Jelena, Michaela Pešťáka a Jiřího Jíšu ze Státního

28 Srov. ŠTŮVÍČEK, Ivan (ed.): *Zásady vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti. Příprava vědeckých edic dokumentů ze 16.–20. století pro potřeby historiografie*. Praha, Archivní správa ministerstva vnitra ČR 2002.